

MALTA SÜRGÜNLERİNİN YURDA DÖNÜŞÜ

TO RETURN OF MALTA EXILES TO HOMELAND

Yrd.Doç.Dr.Serpil SÜRMELİ*

Malta Sürgünleri Millî Mücadele Tarihimizde en ilginç konular arasında yer alan olaylardan biridir.

Bu ve diğer olayların tarihi süreci, İ'tilâf Devletleri temsilcilerinin Mondros Mütarekesi hükümlerini tatbik ve takip etmek üzere İstanbul'a gelmeleriyle başladı. Amaçları, Anadolu'yu bir an önce işgal etmek olan müttefiklerin ilk attıkları adım, saray ve hükümet üzerinde otoritelerini kurmak oldu. İşgalde tahammül edilemeyecek tek şey, zaman kaybettirecek sorunlarla karşılaşmaktı. Bu nedenle ittifakın güçlü halkası İngilizler geleneksel politikalarına uygun sinsi bir plan hazırladılar. Planın hazırlanışındaki ana düşünce, işgallerde kendilerine engel teşkil edebilecek ülkenin asker ve sivil ileri gelen aydınlarının birer bahaneyle yollarının üzerinden çekilmesini sağlamaktı. Bu İstanbul'a ayak bastıklarından itibaren attıkları ikinci önemli adım oldu. İlk önce işe Türk savaş suçluları olarak mimledikleri komutanlardan başladılar. İlk kara listelerini de savaşta cephe kumandanlığı yapmış kişilerden oluşturdular. Ancak daha sonra bu savaş suçluları kavramını açarak, savaş içinde İngiliz tutsaklarına kötü davrananlar ve Ermeni katliamından sanık olanlar şeklinde genişlettiler. Ülkenin seçkin isimleri kara listelerde yerlerini alırken gerek İngilizler, gerekse İstanbul hükümeti yaratılan bu suçlu tiplerini yakalamak için hemen harekete geçtiler.

1919 Ocak ayından itibaren insan avına dönüşen bu hareket, Şubat ve Mart aylarında da hızını kaybetmeden devam etti. Tutuklamalar birbirini kovaladı. Bu uğursuz uygulamada ev sahipliğini üstlenen yer ise meşhur Bekirağa Bölüğü ile Arabyan Hanı oldu.

Çok geçmeden suçlu tipleri arasına Mustafa Kemal Paşa ve taraftarları da katılacak ve kara listelerdeki yerlerini alacaklardı.

* Atatürk Üniversitesi, İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

Bu arada işgaller ve tutuklamalar devam ederken, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali ve beraberinde yaşanan olaylar, Türk kamuoyunun büyük öfke ve tepkisine yol açtı. İşgalcilerin İstanbul'daki karargahlarına protesto telgrafları yağmaya, hatta gözleri önünde protesto mitingleri düzenlenmeye başladı. Halkın galeyana gelip, o sırada 250 tutuklusuyla büyük doluluk yaşayan Bekirağa Bölüğü kapılarına dayanmasından korkan İngilizler, hemen harekete geçerek tutukluları Malta'ya boşaltmaya karar verdi. İlk sürgün kafilesinin 28 Mayıs 1919 Salı günü yola çıkarılmasıyla işleyen bu tarihi karar, Malta sürgünlerinin kaderini de tayin eden faktör oldu.

Böylece Malta, hem 1919 Mayıs sonundan, hem de İstanbul'un işgaliyle birlikte yapılan yoğun tutuklamalardan sonra sürgünlerini karşılamaya devam etti. Adada sürgünler için hayat, Malta esaretinden kurtulup bir gün hasret çektikleri vatana kavuşma umuduyla sürerken, vatan da aynı umudu, Anadolu'da giderek büyüyen milli hareketle duymakta, içinde ve uzakta tüm insanlarını özgürce kucaklamak için kurtuluş mücadelesi vermektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde köklü ve saygın bir millete reva görülen haksızlığa boyun eğilmeyeceğini gösteren bu mücadele, gücünü ve otoritesini gün geçtikçe hissettiren onurlu bir hukuk savaşıydı. 1920'lere geldiğinde işgal kuvvetleri için artık Türkiye, istedikleri gibi at koşturabilecekleri bir ülke görünümünden çok uzaktı. Anadolu'dan İstanbul'a yansıyan manzara bunu açık ve net olarak göstermekteydi. Nitekim, İngilizler 1919 başlarından itibaren sorgusuz sualsiz yaptıkları tutuklama ve sürgünleri, İstanbul'un işgalinden sonra da tekrarlayınca, Anadolu bunun karşılığını vermekte gecikmedi ve cevap sert bir şekilde misilleme yoluyla geldi. Aslında bu yolda alınan karar, İstanbul'un işgali sonucu hemen alınmış ve uygulanmış bir karar değildi. Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul'da yaşanabilecek olayların kuvvetle tahmini üzerine iki ay öncesinden düşünülmüş ve kararı alınmış bir önlemdi. Yabancıların İstanbul'da saldırılarını artırıp, nazır ve mebuslardan bazılarını tutuklama ihtimaline karşı, Anadolu'da bulunan yabancı subaylara da aynı şekilde muamele edilmesini ve buna uygun önlemler alınmasına karar verilmekte ve bu karara dair emir 22 Ocak 1920 tarihinde Ankara, Konya, Sivas ve Erzurum'daki kolordu kumandanlarına şahsa özel şifre telgraflarla bildirilmekteydi¹.

¹ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev**, I.Cilt, (1919-1920), 2.Baskı, TTKB, Ankara, 1986, s.498; Gazi Mustafa Kemal Atatürk **Nutuk-Söylev**, III.Cilt (Vesikalar-Belgeler), TTKB, Ankara, 1989, s.1748.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un işgal edildiği gün, kolordu kumandanlarına gönderdiği telgraflarda işgali bildirdiği gibi, 22 Ocak 1920 tarihli kararını da uygulanacağı yerlerdeki kumandanlara hatırlatmaktaydı².

Olayların, Mustafa Kemal Paşa'nın tahmini doğrultusunda gelişmesiyle 22 Ocak 1920 tarihli karar yürürlüğe girdi ve bu defa İngilizler Anadolu'da avlanmaya başladı. Erzurum'da Yarbay A. Rawlinson*, Konya'da Yüzbaşı Campbell gibi yüksek ve küçük rütbeli subaylar yakalanarak tutuklandı. Ankara her yeni av haberini Avrupa kanalıyla Malta sürgünlerine ulaştırmayı ihmal etmedi ve bu yolda kendilerine ulaşan her haber, 140 kadar Malta tutuklusu Türk³ için moral ve sevinç kaynağı oldu⁴.

Anadolu'da yakalanan İngiliz tutuklarıyla, Malta'da tutuklu bulunan Türklerin mübadele konusu ilk defa Londra'da ele alındı. Anadolu'da tutuklanan İngilizlerin, çoğunun asker oluşu nedeniyle bu yolda ilk girişim hareketi İngiliz Savunma Bakanlığı'ndan geldi. Ancak askeri girişimcilerin 1920 yılı Mayıs sonundan, Temmuz ve Ağustos ayı başlarına kadar hükümetleri nezdinde yapmış oldukları görüşmelerden bir sonuç alınamadı. Çünkü İngilizler, İstanbul hükümetine kabul ettirdikleri Sèvres Antlaşması'nı Anadolu'ya benimsetmek fikrinde olduklarından, Malta sürgünlerini ellerinde siyasi bir koz olarak kullanmak niyetindeydiler. Fakat bir taraftan askeri makamların, diğer taraftan Anadolu'da tutuklu bulunan esir yakınlarının girişimleri, bu niyetle belirlenen siyasi kararlılıklarında büyük bir baskı unsuru oldu. Ancak hükümet bu baskıya rağmen, siyasi tavrından taviz vermeyi düşünmezken, öte yandan girişimcilerin görüş ve isteklerine de ilgisiz kalamadı.

Bu sırada İstanbul'daki İngiliz Genel Karargahı, hükümetlerinin Malta sürgünlerini serbest bırakmaya yanaşmadığını bildiği halde, 1920 yılı

² Mustafa Kemal Paşa, 16 Mart 1920 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği telgrafta, işgalle birlikte İstanbul'daki arkadaşların tehlikeye düştüklerinin muhakkak olduğunu, Rawlinson hakkındaki eski kararını hatırlattığını ifade etmekteydi (Kâzım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Merk Yayıncılık, A.Ş. İstanbul, 1988, s.498).

* 10 Temmuz 1919'dan sonra Albaylığa yükselmiştir. (Prof. Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, "Death and Exile", **Osmanlı müslümanlarına karşı yürütülen ulus olarak temizleme İşlemi (1821-1922)**, Çeviren: Bilge Umar, 2.Baskı, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Tic.A.Ş. İstanbul, 1998, s.248.

³ Bilal N.Şimşir, **Malta Sürgünleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985, s.9.

⁴ Malta'da sürgün olarak bulunan Ahmed Emin (Yalman), Anadolu'da yakalanan İngiliz esirleri hakkında Ankara'dan kendilerine haber ulaştırılanların şifreli bir cümle kullandıklarını, misal "Yapağı tüccarları sarı tüylü iki koyun daha ele geçirdiler", cümlesini "iki İngiliz esiri" yakalandı şeklinde çözdüklerini belirtmekteydi. (Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I (1888-1922), Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdiñç, 2.Baskı Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.İstanbul, 1997, s.623.)

Haziran başında kendi başına iş çevirmeye kalkıştı. Binbaşı Wey imzasıyla Anadolu'da tutuklu İngiliz askerleri konusunda görüşme isteğinde bulduklarına dair TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazdılar ve Sadrazam Ahmed İzzet Paşa'nın aracılığına başvurdular. Fakat hükümetlerinden talimat almamış, Sèvres Antlaşması hükümleri İstanbul'da dikte edilirken ve hala Malta'ya yeni sürgünler gönderilirken, Ankara'nın hor görüldüğünü açıkça ortaya koyan, yetkisiz ve küçük rütbeli bir subayın imzasıyla yapılan böyle bir başvurunun, Mustafa Kemal Paşa tarafından ciddiye alınmayacağı kuşkusuzdu.

1920 Haziran ayında bu gelişmeler olurken, mübadele konusu resmi anlamda ilk defa Ankara'da TBMM'nin 18 Temmuz 1920 tarihli üçüncü oturumunda, Erzurum'da tutuklu bulunan Yarbay Rawlinson'un Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektubun müzakeresiyle gündeme geldi. Rawlinson mektubunda mübadele konusunda her türlü teklifi götürmeye hazır bulunduğunu belirtmekteydi. Mektup mecliste, bu kıymetli av sayesinde Malta'ya sevkedilenlerin birçoğunun kurtarılabilceği umudunu doğurdu. Ancak mecliste atan her yürek, hepsinin kurtarılmasından yanaydı ve nitekim bu arzu, hep bir ağızdan yüksek sesle dile getirildi⁵.

Mustafa Kemal Paşa ise, İngiliz Genel Karargahı'ndan Binbaşı Wey imzasıyla çıkan, Sadrazam Ahmed İzzet Paşa'nın aracılığı ve onun da bir mektubuyla⁶ kendisine yapılan başvuruya, Sèvres Antlaşması'nın imzasından iki gün sonra oldukça sert bir karşılık verdi⁷. Ayrıca mektubun

⁵ TBMM Z.C., II, 3.Basılış, TBMM Basımevi, Ankara, 1981, s.361-362.

⁶ Ahmed İzzet Paşa mektubunda "...İngiliz Karargahı Umumisi tarafından gönderilen tahrirat müeddasından istinbat buyurulacağı üzere Anadolu'da bulunan İngiliz efrat ve zabitanı hakkında zatı samileriyle veyahut tevkil buyurulacak bir zatı salahiyyetler ile müzakere edilmek arzu olunmaktadır..." (Şimşir, Malta Sürgünleri, s.331-332).

⁷ Mustafa Kemal Paşa, Ahmed İzzet Paşa'nın aracılığında gönderdiği bu sert karşılığa, müslüman, özellikle de Türk olunca insan hayatına en küçük değer vermeyen İngilizlerin Türkiye'ye karşı bin türlü suikasta bulunmaktan zevk aldıklarını, Anadolu birkaç İngiliz'in yakalanmasından telaşlanıp kurtarmak için hemen harekete geçtiklerini ama bunu yaparken bile yeni Türkiye Devleti'ni hor görmekten kendilerini kurtaramadıklarını belirtmekteydi. İngiliz ciddiyetsizliği ve kibrine ağır sözlerle cevap vermeye devam eden Mustafa Kemal Paşa, millî iradeye dayanan yeni Türk Devleti'nin kendisini İngilizlere kabul ettirmekte gecikmeyeceğini, tutsak değiştirmenin hükümet işi olup, İngiliz hükümetince Ankara hükümetine başvurulması gerektiğini, İngilizlerin Türkleri hor görmek huyundan vazgeçerek, dürüst davranmalarını ve ancak bu şartlar yerine getirilirse, yeni bir İngiliz önerisinin incelenebileceğini ifade etmekteydi. (**Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge)**, 1919-1923, Cilt:1, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1994, s.169; Şimşir **Malta Sürgünleri**, s.333).

devamında İngilizlere sert bir uyarıda bulunmayı da ihmal etmedi. Mustafa Kemal Paşa eski Urfa Mutasarrıfı Mehmed Nusret Bey'in 4-5 Ağustos 1920 tarihinde idam edildiği⁸ ve 15 Malta sürgününün İstanbul'a getirilerek aynı akıbete uğratılacağına dair haberlerin Ankara'ya ulaştığı günlerde kaleme aldığı bu uyarıyla, böyle bir işlemin yapılması halinde başta Erzurum'da tutuklu Yarbay Rawlinson olmak üzere Anadolu'da bulunan tüm İngiliz tutsaklarının idam edileceğini duyurmaktaydı⁹. Gerçekten bu sert uyarı karşısında ve bu tarihten sonra, ne İstanbul hükümeti ne de İngilizler şiddet eylemlerinde ileri gitmek cesareti gösteremediler.

1920 yılı sonuna kadar mübadele konusuna Londra kendi içinde ve siyasi çıkarları çerçevesinde ürettiği çözümlerle tek taraflı bakmayı yeğledi. Hesaplarını Sèvres Antlaşması'nın yürürlüğe girmesi şartına bağlı olarak yaptı. Buna göre Malta sürgünlerinden kimleri serbest bırakıp bırakmayacağına karar verdi. Kendine göre tutuklular arasında sınıflamalar yaptı, listeler hazırladı. Bu ince fakat kaba hesaplamalarda Ankara'yla resmi bir diyalog içine girmekten kaçındı.

İngilizler kağıt üzerinde Malta sürgünleri için titizlene dursun, Malta Valisi H.Plumer, Londra ve İstanbul'a gönderdiği 14 Aralık 1920 tarihli telgrafla, iki Türk siyasi suçlusunun kaçtığı haberini duyurdu¹⁰. Güvenliğinden emin oldukları Malta'dan böyle bir haberin gelmesi, İngilizler üzerinde soğuk düş etkisi yaptı. İlk kez hesaplayamadıkları bir olayla karşılaşmışlardı. Şaşkınlığın ardından yaşadıkları endişe ve telaş dışında yapabilecekleri bir şey yoktu. İki sürgünü çoktan özgürlüğe uğurlayan Malta, evdeki hesabı boşa çıkartmış, İngilizleri hayal kırıklığına uğratmıştı.

Bu sırada Anadolu'da Sèvres Antlaşması'nı kabul ettirmek için yoğun çaba harcayan İngilizleri zor durumda bırakan önemli bir gelişme oldu. Bu TBMM hükümetinin kurduğu düzenli ordunun İnönü'de ilk askeri başarısını elde etmesiydi. O zamana kadar Ankara hükümetiyle resmi temastan kaçınan İngilizler, Türk Ordusu'nun kazandığı bu zafer karşısında siyasi tavırlarını değiştirmek zorunda kaldılar ve Ankara ile ilk resmi diyalogu

⁸ "Mülkiyeli Şehitler: 2 Mehmet Nusret Bey (Urfa Mutasarrıfı)", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi** 15 (1969), Ankara, s.30.

⁹ **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, I, s.170; Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.334-335.

¹⁰ 14 Aralık 1920 tarihli telgrafla kaçtıkları bildirilen Türkler; Eski Van, Adana ve Ankara Valisi Tahir Cevdet Bey ile Trabzonlu Tacir (Acenta Mustafa) Kırzade Mustafa Bey idi. (Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.343; Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I**, s.615-618; Ali İhsan Sabis, **İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri**, 5.Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s.71; Hüseyin Cahit Yalçın, "Malta Adasında Esaret Hatıraları", **Yedigün Dergisi**, C. IV, No.104, (6 Mart 1935), s.9).

başlatmak üzere İstanbul hükümetiyle birlikte Londra Konferansı'na davet ettiler.

TBMM hükümetinin Hariciye Vekili Bekir Sami Bey başkanlığında temsil edildiği bu konferansta mübadele konusu 7 Mart 1921 tarihli toplantıda ele alındı. Ancak İngilizler, Anadolu'da tutsak bulunan tüm İngiliz esirlerine karşılık, Malta sürgünlerinin hepsini serbest bırakmak niyetinde olmadıklarını ellerinde bulunan listelerle açıkça ortaya koydular. Bu listelerde Malta sürgünleri serbest bırakılabilecek kişiler ve yargılanmak üzere Malta da alıkonulacak kişiler olmak üzere ikiye ayrılmış ve bu şekliyle Türk heyetine sunulmuştu. Böylece İngilizler savaş sırasında İngiliz tutsaklarına kötü davrananlarla, Ermeni tehciri ve mezalimi iddiasıyla sorumlu tuttuklarını yargılamak¹¹ aynı zamanda kurtulduklarında hemen Anadolu'ya koşabilecek askeri açıdan sakıncalı kişileri de Malta'dan salıvermek düşüncesinde olmadığını net bir şekilde masaya koyuyordu.

Ya hepsi ya da hiçbiri görüşü üzerinde siyasi kararlılık gösteren Ankara hükümetinin böyle bir düşüncüyü paylaşması mümkün değildi. Ancak Londra'daki Türk heyeti aldıkları kesin talimata rağmen bu görüş üzerinde aksine aynı sebatkarlığı gösteremedi ve 16 Mart 1921'de tutsakların hemen değiştirilmesine dair anlaşmayı imzaladı. Buna göre heyet, Anadolu'da tutsak tüm İngiliz esirlerine karşılık, Malta sürgünlerinden 64'ünün salıverilmesini, 54'ünün de yargılanmak üzere Malta'da alıkonulmasını kabul ediyordu¹². Fakat Mustafa Kemal Paşa "Hükümetimiz bittabi böyle bir mukaveleyi tasvip ve tasdik edemezdi. Çünkü böyle bir mukaveleyi tasvip etmek Türk tebaasının, Türkiye dahilindeki hareketi üzerinde ecnebi hükümetinin bir nevi hakk-ı kazasını tasdik etmek olurdu"¹³ sözleriyle bu anlaşmayı onaylamadığını açıklıyordu.

Bu sırada Anadolu'da başlayan yeni Yunan taarruzu İngilizleri, 16 Mart 1921 tarihli anlaşmayla salıverilmesini kabul ettikleri 64 sürgünün değil hepsini, hemen serbest bırakılmasına karar verdikleri 40 sürgünü dahi bırakmamak yolunda büyük ölçüde umutlandırdı. Bu taarruzun sonucuna bağlı olarak beklemeye alınan karar, II. İnönü Zaferi üzerine hayata geçirildi

¹¹ Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.348; Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, İkinci Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1993, s.137.

¹² Şimşir **Malta Sürgünleri**, s.351-354; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Türkçeye Çeviren: Cemal Köprülü, TTKB, Ankara, 1991, s.188-189.

¹³ Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), **Nutuk-Söylev**, II.Cilt (1920-1927), 3.Baskı, TTKB, Ankara, 1989, s.784.

ve 40 Malta sürgününden* 33 kişi hemen gemilere bindirilerek İtalya'ya yolandı. Bu 33 sürgünden Türkiye'ye dönen sadece 21 kişiydi. Bunlar da Toronto limanından Frenc Ferdinand vapuruyla 19 Mayıs 1921 günü İstanbul'a geldiler. 21 kişi içinden Kars İslam Şurası üyeleri olan 9 kişi de İstanbul'da kalmayarak aynı vapurla ertesi gün Batum'a hareket ettiler¹⁴.

Görüldüğü üzere İngilizlerin Malta'dan salıverdiği toplam 40 sürgün içinden Türkiye'ye dönen 12 kişiydi ve bunların içindense Anadolu'ya geçen sadece birkaç kişi oldu. Bu arada İngilizler 40 Malta sürgününü serbest bıraktıktan sonra Ankara'nın Anadolu'daki tutsak tüm İngiliz esirlerinin salıverilmesini beklemeye koyuldu. Ancak Ankara'nın böyle bir beklentiye cevap vermesi mümkün değildi. Londra zaten çok geçmeden Bekir Sami Bey'in imzaladığı anlaşmanın Ankara tarafından kabul edilmediğini ve onun Ankara'ya döndükten kısa bir süre sonra da Hariciye Vekâleti'nden istifa ettiğini öğrendi. Ama Londra Anadolu'dan mutlak suretle fiili bir hareket bekliyordu. Fakat aldığı cevap sessizlik olunca sınırları bozulmaya başladı. Ankara'nın bu tavrı karşısında Lloyd George 2 Haziran 1921'de Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: "Biz muahede ahkâmına tevfikân 64 mevkûftan 40'ını tahliye ettik. Kemal-i te'essürle söylemeye mecburum ki, İngiliz esirleri elan mevkuf bulunuyor ve hükümet-i kraliye Ankara hükümetine karşı ibraz edilen emniyet ve i'timadın yanlış olduğunu istemeyerek kabul-i icbar edilmiştir. Mamafih hükümet, Ankara'nın kendi mümessilleri tarafından verilen sözü yerine getirmeyi reddedeceğine inanmayı müşkül 'addediyor. İngiltere hükümetinin esirlerini tahlis için mümkün olan her nevi' teşebbüsâtı icra etmekte olduğu ve bu anın hululüne kadar mütebaki 24 kişinin Malta'da alıkonulacağını ilave lüzum görüyorum."¹⁵

Gelişmeler Lloyd George'un Avam Kamarası'nda yaptığı bu konuşmasında, Ankara'nın Bekir Sami Bey'in verdiği sözü yerine getirmeyi reddedeceğine hükümetlerinin inanmasının zor olduğunu söylemesini, Ankara'nın bir dereceye kadar haklı çıkarttığını gösterdi. Çünkü TBMM hükümeti bu anlaşmayı kabul etmemekle birlikte, 40 Malta sürgününe

* İngilizlerin serbest bırakılmasına karar verdikleri 40 Malta sürgününden Edirne mebusları Mehmed Şeref (Aykut), Ahmed Faik (Kaltakkıran) Beylerle, İttihad ve Terakki Fırkası Katib-i Mesulu Mithat Bey 24 Mart 1921'de salıverilmişti. Geriye kalan 37 sürgünden, Eski Adliye Nazırı İbrahim Saip Pirzade, Eski Nafia Nazırı Abbas Halim Paşa, Eski Sadrazam Said Halim Paşa ile, İstanbul Mebusu ve Gazeteci Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey kendi imkanlarıyla Malta'dan 29 Nisan 1921'de ayrılmışlardı (Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.367-369.)

¹⁴ **İleri**, 20 Mayıs 1337/1921, No.1189; **İleri**, 21 Mayıs 1337/1921, No.1190.

¹⁵ **İleri**, 11 Haziran 1337/1921, No.1209.

karşılık 10 İngiliz tutsağını serbest bırakmaya karar verdi ve bu kararını da Temmuz 1921 başında uyguladı¹⁶. Aslında TBMM hükümeti 10'u Antalya, 2'si Trabzon limanından olmak üzere 12 İngiliz tutsağını serbest bıraktı. Fakat bu serbest bırakılan tutsaklar içinde hem askerlerin önem verdikleri, hem de hükümetlerini sıkıştırıp duran saygın İngiliz ailelerinin Yarbay Rawlinson, Yüzbaşı Campbell gibi mensupları olan isimler yoktu. Londra nasıl Anadolu'da aktif rol oynamayacak kişilerden 40 tutsağı seçip ayırmada titiz davranmışsa, Ankara da aynı özeni 12 tutsak seçiminde göstermişti. Bu tutsak değişiminden sonra Ankara'yla ilişkiler kesilirken, İngilizler Anadolu'da başlayan Sakarya Savaşı'yla yeni bir umuda kapıldılar. Fakat savaş sürerken Malta'dan aldıkları bir kaçış haberi daha morallerini tam manasıyla alt üst etti. Bu defa Malta'dan 16 kişi birden kaçmayı başarmıştı¹⁷. Üstelik kaçanların hepsi Malta'dan salıverilmesi düşünülmeyen ve suçlu olarak addedilen kimselerdi. Kendilerini kahreden bu olay karşısında kaçakların peşine düşen İngilizler ilk olayda olduğu gibi yine elleri boş döndüler.

Bu sırada İngilizlerin sarsılmasına yol açan ikinci önemli bir gelişme daha oldu. Bu Türk Ordusu'nun Sakarya Savaşı'nı kazandığına dair Anadolu'dan gelen zafer haberleriydi. Yaşadıkları hayal kırıklığı üzerine bir de umutlarını kıran bu haberler eklenince telaşa kapılan İstanbul'daki İngiliz makamları hemen harekete geçerek Londra'yı Malta sürgünlerini biran önce serbest bırakmak yolunda uyardılar. Bunun üzerine İngilizler İstanbul hükümetinin aracılığında Ankara ile ilişki kurmak istediler¹⁸. Ancak hala Ankara'yla doğrudan temas yerine İstanbul hükümetinin aracılığına başvuran İngilizlerin bu isteği kabul edilmedi. Ankara hükümeti İstanbul'da temsilcisi olarak bulunan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti İkinci Başkanı Hamid (Hasancan) Bey'le görüşülmesi gerektiğini bildirdi ve kendisine İngiliz Yüksek Komiserliği'yle mübadele konusunu görüşmek üzere tam yetki verdi. Görüşmeler 23 Ekim 1921 tarihinde yapılan anlaşmayla son bularak Malta'da bulunan bütün Türk tutuklularıyla Anadolu'da tutuklu tüm İngiliz esirlerinin değiştirilmesi kabul edildi¹⁹ ve bu işlemin 30 Ekim 1921 günü İnebolu limanından yapılması kararlaştırıldı.

¹⁶ İleri, 13 Haziran 1337/1921, No.1211; İleri, 15 Haziran 1337/1921, No.1213.

¹⁷ Türkoğlu, 2 Teşrin-i evvel 1337/2 Ekim 1921, No.8, Gazete kaçan tutukluların sayısını 12 kişi olarak vermiştir.

¹⁸ Şimşir, **Malta Sürgünleri**, s.389; Ahmet İzzet Paşa, **Feryadım**, Birinci Cilt, s.137.

¹⁹ Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, II.Cilt, s.784.

**Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti İkinci
Başkanı Hamid (HASANCAN) Bey
Ankara Hükümeti İstanbul Temsilcisi**

Bu kararla birlikte vakit geçirilmeden hem Malta'da hem de Anadolu'da tutsakların tahliyesi için hazırlıklar başladı. Fakat Malta'da sürgünler için durum biraz daha farklıydı. Serbest bırakılacakları haberi büyük bir sevinç ve heyecan yaratmıştı. Ancak İngilizler tahliye hazırlıklarına bir ay öncesinden başlamış, söylentilerle, asılsız tebliğlerle sürgünlerin beyhude hazırlanmalarına yol açarak sıkıntı ve tedirginliklerini arttırmışlardı.

Rauf Bey o günlere dair yaşananları anılarında şu şekilde dile getirmekteydi: "...30 Eylül günü hesaplarımız kesildi. Yarın, ufak bir vapurla balık istifi olacağımız anlaşılıyor... 1 Ekim 1921 günü yapılan tebliğle akşama kadar her an hareket için hazır bulundurulduk. Hareket görüldüğüne göre, ancak yarın olabilecek... 2 Ekim Pazar günü Kamp Kumandanı Gat, sabahleyin Hüseyin Kadri Bey vasıtasıyla hareketimizin "Anadolu'dan İngiliz esirlerin ne zaman ve hangi iskeleye geleceklerinin bildirilmesine ait telgrafın beklenmesinden dolayı" geciktirilmiş olduğunu tebliğ etti... Gidiyoruz diye hazırlandık, eşyalarımızı topladık, lokanta değildi, hesaplar kesildi ve heyecanla beklerken, bu muamele tarzı, bir işkenceden başka nedir?... Dört, beş ve altı hatta yedi, sekiz ve dokuz Ekim

günleri de hep bu çeşit, onlarca oyalayıcı söylentilerin bize verdiği azaplarla geçti... 21 Ekim Cuma günü, doktor geldi, kampı dolaştı. Bulaşıcı hastalıklardan masun bulunup bulunmadığımızı muayeneden geçirdi. Verilen son haberlere göre Salı günü behemehal hareket ediyoruz... Fakat Allah vere de bu da evvelkiler gibi bir oyalama yayını olmasa... 24 Ekim günü Kamp Kumandanı Gat yine geldi. Herkesin ismini havi bir liste dolaştırdı... 25 Ekim.. Hele şükür, bu sabah, saat dokuz buçukta eşyalarımız vapura taşındı”²⁰.

Trabzon eski RüsûmatMüdiri Mehmed Ali Bey de o günleri şöyle anlatmaktaydı: “...Gerçi biz fedakar ordumuzun gayretiyle tahliyemizi her an beklemekte idik. Bunun da ancak bir iki ay daha süreceğini tahmin ediyorduk. Bu esnada birgün kumandan cümleten hür ve serbestsiniz dedi. Bu cümle bize dünyaları tekrar getirdi. Anadolu azminin büyüklüğü sayesinde ikinci bir hayata nail olduk. Mamafih bu cümle ile vapura binişimiz arasında bir aylık mesafe daha vardır. Bugün yarın, Cumartesi, Pazartesi diye diye bize nakliye vapuru yola çıktı geliyordu gibi üzüntüler vermeye başladılar. Eşyalarımızı bağlattıkları halde bizi bir ay daha gözlerimiz kapılarda beklettiler”²¹.

Ahmed Emin Bey ise yaşananları şu sözlerle anıyordu. “..Tahliye edileceğimiz geçen Mart nihayetinde resmen tebliğ olundu. Artık bu def’a şüpheye mahal yok gibi görünüyordu. Halbuki bugün, yarın intizarıyla daha altı ay kaldık. Eylül’ün 27’sinde yeni tebligat vuku’buldu. Teşrin-i evvelin 1’inde (Montenol) isminde bir gaz yağı vapuruyla yola çıkacağımız en kat’i bir şekilde bildirildi. Eşyamızı topladık, hazırlandık. Fakat sonra Teşrin-i evvelin 25’ine kadar intizarın cehennemden gelen tadını tada tada günleri, sa’atleri, dakikaları saydık...”²²

Görüldüğü üzere İngilizler, Malta sürgünlerinin tahliyeden duyduğu sevinç ve mutluluğa yaşattıkları işkenceden farksız münasebetsiz uygulamalarla gölge düşürmüşlerdi.

İngilizler Malta sürgünlerinin tahliyesi için Krizantemum ve Montenol adlı iki gemi tahsis ettiler. Ancak her iki gemi de o zamanki ifadeyle külüstür olarak nitelendirilebilecek gemilerdi. 42 sürgün taşıyacak olan Montenol gemisi aslında bir petrol gemisiydi ve diğerinden kötü durumdaydı. Trabzon Eski RüsûmatMüdiri Mehmed Ali Bey bu gemiyle yolculuk edeceklerini öğrendiklerinde memnuniyetsizliklerini ve şikayetlerini şu şekilde dile getirdiklerini belirtmekteydi:

²⁰ Rauf Orbay, **Siyasi Hatıralar**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.46-463.

²¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i sani 1337/21 Kasım 1921, No.360.

²² Ahmed Emin, “Vatana Avdet”, **Vakit**, 4 Teşrin-i sani 1337/ 4 Kasım 1921, No.1402.

“Rekünümüze bir gaz vapurunun tahsis edildiğini duyduk. Bu babda kumandana şikayet ettik. İngiltere gibi bahri bir devletin 50-60 kişiye temiz, isanlığa layık bir vapur vermesi imkansız mıydı? Neyse.. dedi ki: Madem ki artık serbest bırakılıyor ve böyle gaz vapuruna insan gibi değil, kereste gibi yükletileceğiz. Mevsim de soğumaya, yağmurlar gelmeye başladı. Üç seneden beridir de vücudlarımız Malta'nın mu'tedil iklimine alışmıştır. İyisi mi bizi kendi halimize bırakın da hepimiz başımızın çaresine bakalım.. Fakat dinleyen olmadı. Kumandan dedi ki: Madem gaz vapuruna binmek istemiyorsunuz valiye bir mektup yazın da matlubunuzun is'af edilmesine çalışayım. Vakit geçti. Biz de şikayetten usandık. Bir an evvel vatana tekrar kavuşmak iştiyakı uğrunda Bahr-i Sefid'i yelkenliler içinde bile aşmaya razıydık. Onun için 3 zabitin kumandasında 20 nefer amelenin bir hafta çalışıp vücuda getirdikleri gaz vapurunun arka tarafına makine ve tulumbarın arasındaki kısma çektikleri tentelerin altına yerleştirildik”²³.

Aynı gemiyle yolculuk edeceklerden biri olan Ahmed Emin Bey de bu konuda şunları söylemekteydi.

“Montenol petrol gemisi bir vapurdan başka herşeye benziyordu. Her tarafı petrol hazineleriyle ve borularıyla doluydu. Kıç taraftaki dar güverteye üzerindeki tenteden başka kalın bir yelken bezi gerilmişti. Elli işçinin haftalardan beri çalışarak yaptığı şey bundan ibaretti. Yelken beziyle hücreler hazırlanması rivayeti bir hayaldi. Ortada elli küsur kişiyi almasına imkan olmayan dar bir saha ve bir tarafa yığılmış demir kışla karyoları vardı”²⁴.

Nihayet Malta sürgünleri 17'si Krizantemum, 42'si Montenol gemisinde yolculuk etmek üzere 25 Ekim 1921 günü Malta'dan ayrıldı. Trabzon Eski RüşumatMüdürü Mehmed Ali Bey kaldıkları Polverista Kışlası'ndan ayrılışlarını ve o güne dair yaşananları şöyle dile getirmektedir:

“Kışladan ikişer ikişer birer arabaya bindirildik ve müsellaah birer nefer muhafazasında rıhtıma getirildik. Orada muhtelif zabitanın müşahedesi altından geçirilerek iki vapura tefrik edilen rüfekayı iki motora irkab ile gemilere teslim olunduk. Gemilerin etrafında rıhtım üzerinde birçok polis ve hafiyeler bizleri kimse ile temasa gelmeyelim diye gözlüyordu. ‘Aşinalığa dahi müsa'ade edilmedi. Çıkacağımız şuyu’ bulunca bizim kağıd liralara piyasası adada arttı. Kurtulacağımız mevzu'bahs değilken bir liramız iki siline geçiyordu. Halbuki derhal beş şiline çıktı.

²³ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i sani 1337/21 Kasım 1921, No.360.

²⁴ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I, s.655.

“Fakat emin olunuz ki bizim bu halasımız Maltızları pek sevindirdi. Çünkü Malta’ya böyle mütekeyyen düşenlerin bir daha çıktıklarını hatırlamıyorlardı. Anadolu ve Türk ‘azminin İngiliz gururunu bile bu suretle ‘adetini değiştirmeye bize yaptığı haksızlığın kendi eliyle tamir edilmeye icbar edilmesi onlara büyük bir ‘ibret teşkil etti.

“Bu Türkler olur şey değil” diyorlardı. Maltızlar üzerinde pek iyi tesir bıraktık. Halasımızı çok alkışladılar. Garibdir ki, İnebolu’ya kadar mai’yetimizde hizmete tefrik edilen iki aşçıyla, dört hizmetçiye kamaralar tahsis edildiği halde bizlere ancak güverte layık görüldü”²⁵.

Türk basını Malta sürgünlerinin serbest bırakılacağına öğrenilmesiyle birlikte bu olaya büyük bir ilgi gösterdi. Ülkenin renkli ve seçkin simalarından oluşan sürgünlerin tahliyesi, yurda girişleri ve mübadele ile ilgili gelişmeleri yakından takip etti. Fakat Ekim ayı başından itibaren konuyla ilgili verilen bilgiler henüz sağlıklı olmamasına rağmen aynı ayın sonuna doğru sürgünlerin hangi gün Malta’dan yola çıkarılacakları ve ne zaman İstanbul’dan geçeceklerine dair bilgiler netleşmeye başladı²⁶.

Bu arada 25 Ekim 1921 Salı günü öğleden sonra saat beşte Krizantemum gemisi önde Montenol gemisi arkada olmak üzere yola çıkan sürgünler Mataban burnuna kadar iki gün süren fırtınalı bir havada seyahat ettiler²⁷. 1300 tonluk Krizantemum gemisinde A sınıfı grubu olarak ayrılan ve çoğunluğu paşalardan oluşan 17 kişinin durumu, Montenol gemisindekilere nazaran daha iyiydi. Onlar iki gün süren fırtınalı havada kamaralarda kalırken, Montenol gemisindekiler güverte üzerinde hazırlanan tentelerin arasında şiddetli fırtınaya maruz kalarak yolculuk ettiler. Ahmed Emin Bey yolculuk sırasında yaşadıklarını şöyle dile getirmekteydi.

“..Vapur dalgakırandan çıkar çıkmaz korkunç bir fırtınayla karşılaştık. Boş petrol teknesi ceviz kabuğu gibi sallanıyordu. Arkadaşların bir kısmını deniz tuttu. Bizimle beraber gelen Maltız subay nihayet görüldü, burada durmanın mümkün olmadığını, köprünün diğer tarafına geçmemize izin verilmesini söyledik. Kaptan köprünün diğer tarafında on metrelik bir yere kadar gitmemize bir lütuf olmak üzere izin verdi...

“Birçoklarımız birer battaniye aldık. Köprünün diğer tarafına kapalı bir yere sığındık. İki taraftan gelen dalgalar yukarı güverte üzerinden aşıyor bizi ıslatıyordu. Biraz sonra hepimiz sırsılıklam olduk..”²⁸

²⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i sani 1337/21 Kasım 1921, No.360.

²⁶ **Vakit**, 7 Teşrin-i evvel 1337/7 Ekim 1921, No.1374; **Vakit**, 23 Teşrin-i evvel 1337/23 Ekim 1921, No.1390.

²⁷ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i sani 1337/21 Kasım 1921, No.360; Orbay, **Siyasî Hatıralar**, s.463.

²⁸ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I**, s.

”Vapura biz beş metre kadar yaklaştık. Evvela uzun boyu giydiği açık renk ceket ve haki pantolonu ile esbak İstanbul Muhafızı Ali Said Paşa nazarımıza çarptı. İşte biraz toplanmış vücudu ve göğsünün üstünde sallanan dorpini ile esbak Erkân-ı Harbiye Reisi ve Harbiye Nazırı Cevad Paşa... Yanında esbak Harbiye Nazırı Isparta Mebusu Cemal Paşa mütebessim çehresiyle duruyor. Daha ileride açık renk pardessusunu ile Sivas Mebusu esbak Bahriye Nazırı Rauf Bey, pardessusunun ceplerine ellerini sokmuş yakasını kaldırmış olduğu halde ‘Ayan ‘Azasından Seyid Bey.. Bu grubun arkasında başında kalpak bulunan uzun boylu bir zat, Mirliya Süleyman Faik Paşa ve römorkörden bağırان ailesinin sözlerini anlamak için kulaklarını iki elleri içine alarak parmaklığa dayanan Doktor Abdüsselam Paşa, saçı beyazlanmış Müderris Doktor Esad Paşa, siyah bir pardessu giymiş mütebessim çehresiyle Doktor Süleyman Numan Paşa, metin bir tavırla duran esbak 9.Ordu Kumandanı Yakup Şevki, Refet ve Mürsel Paşalar, Kaim-i makam Ali Bey, Abdülhalik ve aşağı yukarı dolaşan oldukça şişmanlamış Mithat Şükrü Bey tanınıyor. En arkada saçı sakalı ağarmış Süleyman Nazif Bey etrafa bakınıyordu.

“Yolcuların kısm-ı ‘azamı Montenol’de idi. Krizantemum’u bırakarak buna yaklaştık. İlk tanınan Jandarma Binbaşı Burhaneddin Bey oldu.

“Tedricen gemiler etrafındaki römorkörler, motorbotlar, sandallar çoğalıyordu. Otuzu müteceviz küçük büyük istimbot ve motorbot, dört büyük römorkör ve Şirket-i Hayriye’nin 56 motorlu vapuru vatandaşlarımızı hamil gemilerin etrafında birer daire teşkil etmişti.

”Dokuzu on geçe evvela Krizantemum arkasından Montenol hareket ettiler. Motorlar, istimbotlar ve römorkörler vatana kavuşanları teşyi’i için Ortaköy önlerine kadar gitti. Vapurlar boğazın dirseğini döndükten sonra teşyi’i edenler sürür içinde ayrıldılar”³³.

İkdam gazetesi muhabiri de o güne ait izlenimlerini şöyle aktarmaktaydı:

“Bu sabahın henüz alaca karanlığında yolcuların ‘ailelerine, ahfadına, gazetecilere ait küçük istimbot ve kayıklar yollara çıkmışlardı. İki sefinenin Haydarpaşa önlerine doğru ilerlemekte olduğu görülmüş ve beklenen yolcuların bu vapurlarda bulunduğu anlaşılmıştı. Vapurlara yaklaştıkça güverteler üzerinde feslilerin dolaşmakta olduğu seçilmiştir... Öndeki Krizantemum vapurunda Harbiye Nazırı esbak Cemal ve Cevad, Muhafız Said, Doktor Abdüsselam Paşalarla, Bahriye Nazır-ı Esbakı Rauf Bey ve Süleyman Faik, Süleyman Numan Paşaların güvertede dolaştıkları ve ‘ailelerini aradıkları görülmekte idi.

³³ Vakit, 31 Teşrin-i evvel 1337/31 Ekim 1921, No.1398.

“İkinci vapurda görülebilenlerden Ahmed Emin, Celal Nuri Beylerle, Mebus Numan Efendi epeyce seçilebiliyorlar ve Süleyman Naizif Bey o esnada kendisine “Sefa Geldin” demekte olan bir dostuna Salı günü İstanbul’a ‘avdet edeceğini söylüyordu. Vapurlar saat dokuza doğru demir almaya başladılar. Saat tam dokuzda birinci ve onu müte’akib ikinci vapur hareket etti. İki vapur arasında 1 km kadar bir mesafe bulunuyor ve birinci vapurun diğerinden biraz daha sür’atli bulunması hasebiyle aradaki mesafe ziyadeleşiyordu. Deniz üzerindeki kayık ve motorların takib edebilmeye çalıştıkları vapurlar Boğaziçi’nin ilerilerde sis ile karışık dumanlar arasında kaybolmakta idiler.”³⁴

Bu arada Trabzon Eski Rüşumat Müdürü Mehmed Ali Bey de İstanbul’a geldikleri güne dair yaşananları ve duygularını şöyle dile getirmekteydi:

“İstanbul göründü. Gemiler Haydarpaşa önünde demir attı. Bi’l-iltizam bizi limana sabahleyin soktular ki ziyaretçiler az gelir diye... Fakat havaların yağmurlu olmasına rağmen gemilerimizin etrafını kayıklar, motorlar aldı. Hatta istimbotlar ve şirket vapurları aldı. Herkes hasretliğine kavuşacaktı. Fakat İngiliz merhametinin ne demek olduğunu şununla da bir def’a daha öğrendik. Bir istimbot İngiliz müsellaah efradı geminin etrafında ve vızır vızır dolaşıyordu. Anaların evlalarıyla, çocukların babalarıyla, ‘yallerin zevceleriyle bir sa’at olsun konuşmasına müsa’ade etmediler. Lakin İngilizce bilen bir hanım İngilizlere kayıktan şunu haykırdı.

“-Siz medenisiniz! Bu hal size yakışır mı? Bunu vahşiler bile reva görmez. Bu kadar vakit hapsedtiğiniz ‘ailelerimizle şimdi görüşmeye bile ‘izin vermiyorsunuz, bunlar artık serbesttirler. Bu yaptığınız insaniyet mi? ayıp, ayıp! dedi.

Burada dahi, sevgili Hilal-i Ahmer’imizin mu’avenetine mazhar olduk. Vapura girebilen bir memur bey kağıd ve zarflar dağıttıktan sonra ‘ailelerimize yazdırılan mektuplarımızı aldı. İki sa’at kadar kaldık. İkameti temdid etmemek için vapur mürettebatına gelen erzakı hamil istimbotu bile gemiye bağladılar. Yükünü yol giderken boşalttılar.

“Yunan zırlıların İstanbul önünde durması herkesin kanına dokundu. Bütün Malta garibleri “Yuha” kahrolsun Yunan” “Kato Grek” diye bağırıyorlar. Bu galeyana Maltızlar bile iştirak etti. Ahalimizin hali gözleri yaşartıyordu. Kayıkçılar bile yanımızdan geçerken kürekleri bırakıyorlar. “Yaşasın Millet” diye bağırıyorlardı. Yalılardan çarşaf, mendiller sallanıyordu. Vapur iskeleleriyle Boğaziçi rıhtımlarına ahali birikmiş bağıra bağıra bize hoşamediy beyan ediyorlardı. Hele Mirgün

iskelesinde bir vatandaş sallayacak mendil falan bulamadı da nihayet ceketini çıkarıp salladı. Yunan gemilerine karşı haykırdığımız şeyleri Ferid'in Balta Limanı'ndaki yalısı önünde tekrar ettik. Zira vatanın istiklalini, milletin haysiyetini bizzat milletin eline emanet ettiği makamdan istifade ederek ecnebi eline teslim etmek suretiyle, su'istimal eden lekeli adam o ve hempaları değil midir?

"Boğazı aştıktan sonra halas topraklarına büsbütün yaklaşmak helecan ve heyecanımızı arttırdı. Himmeti sayesinde kurtulduğumuz milletin şeref ve gaza topraklarına artık kavuşacaktık"³⁵.

İstanbul'a geldikleri güne dair yaşananlara Rauf Bey de anılarında şöyle yer vermektedir:

"Nihayet 30 Ekim Pazar sabahı saat yedide, Haydarpaşa önüne vardık. İki gemide bulunanların aileleri kimi vapur, kimi sandal, kimi istimbotlarla vapurların etrafına üşüştüler. Fakat İngilizler yaklaşmalarına müsaade etmiyorlar. Uzaktan avaz avaz bağırarak, münasebetsiz bir şekilde konuşmaya mecbur edildik. Validem, enişterim, diğer yakınlarım vapura bir istimbotla gelmişlerdi. Validemin ağlaması beni çok mütehassis ve müteessir etti. Yakında görüşebilmek vaadiyle teselliye çalıştım. Kolağası Tevfik Bey'le sınıf arkadaşlarımdan Rıza Kaptan da aynı vasıta ile gelmişlerdi. Ayrıca Erkan-ı Harbiye Reisi Rıza Bey de motorla geldi. Birçok aşinalarla aynı suretle selamlaştık. Gazeteciler de vardı.

"Öğleden evvel saat dokuzda istimbotların motorların veda düdükları arasında İnebolu'ya müteveccihen hareket ettik. İnşallah yarın İnebolu'da mübadele olacak"³⁶.

Ahmed Emin Bey de o günü anılarında şöyle ifade etmekteydi. "Marmara'yı 24 saatte geçtik. İstanbul'a vardığımız sabah duyduğumuz sevinç tarif edilemez. İstanbul'un minarelerini görünce, iki, üç yıl esirlikten sonra hürriyet günü geldiğini en canlı bir surette hissettik, deli gibi olduk.

"Fakat zindancılarımız bu sevincimizi bozmanın ve bize en büyük acıyı İstanbul minarelerinin karşısında duyurmanın kolayını buldular, sevdiklerimiz, tanıdıklarımız vapurlara, motorlara, sandallara dolarak vapurun etrafına gelmişlerdi. Biz bu kadar ayrılıktan sonra sevdiklerimizin vapura çıkmalarına ve bizimle görüşmelerine izin verileceğini umuyorduk. Halbuki her iki vapurun etrafına askeri motorlar dizildi. Bunlar, aileleri taşıyan vasıtaların, bizleri kolayca tanıma imkanını verecek bir mesafeye yaklaşmasına bile izin vermediler. Etraftan "Baba", "Anne"; "Oğlum", "Kardeşim", diye acı feryatlar geliyordu. Umumi gözyaşları arasında her

³⁵ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i sani 1337/21 Kasım 1921, No.360.

³⁶ **Orbay, Siyasî Hatıralar**, s.465-466.

köşeden bu feryatlardan üzüntü duymamak için taştan olmak lazımdı. Vapurun subayları ve etrafımızda dolaşan nöbetçiler hiç şüphesiz kalp yerine bir taş parçası taşıyorlardı. Çünkü gözleri önündeki manzaralar hakkındaki tepkileri, bunu pek tuhaf bulmaktan ibaretti.

“Kızılay İkinci Başkanı Hamid Bey ve Anadolu Ajansı Temsilcisi Sırrı Bey, bir hayli uğraştıktan ve gidip geldikten sonra vapura girmeyi başardılar. Bize edilen muameleler hakkında derhal bir zabıt hazırladık, kendilerine verdik, fakat tabii yabancı dairelerin bir tarafında hasır altı edildi.

“Birkaç saat müddet ailelerimizle, dostlarımızla karşıdan karşıya bakıştıktan sonra vapurumuz hareket etti. Kabataş önüne Yunan gemileri duruyordu. İntikamımızı onlardan aldık. Yunanca küfürler bilen arkadaşlar bize bunları öğrettiler; biz de Yunan gemilerine karşı şiddetli nümayişler yaptık. Yunan gemilerinin subay ve erleri güverteye koştular, bu küfürlerin İngiliz harp sancağını taşıyan bir vapurdan geldiğini görünce apışıp kaldılar. Bizim bu nümayişlerimiz beraberimizdeki subayların pek hoşuna gitti. Seyahatin başından beri ilk defa olarak bizimle temas etmeye ve konuşmaya başladılar.

“Boğaziçi baştan başa bizi bekliyordu. Herkes sahillere dökülmüş veya evlerinin pencere ve balkonlarına çıkmıştı. Bayrak, mendil, çarşaf sallayarak Anadolu’nun azmi ve zaferi sayesinde sürgünden kurtulan, hürriyete doğru gelen vatandaşları selamlıyorlardı, vapur halkı büyük bir coşkunlukla onlara karşılık veriyordu. Damad Ferid’in evinin bulunduğu Baltalimanı önüne gelince düşmanca nümayişler yapıldı”³⁷.

Malta sürgünlerini taşıyan gemiler 30 Ekim Pazar sabahı İnebolu’ya gitmek üzere İstanbul’dan hareket ederken, aynı gün Somme gemisi Erzurum’dan Trabzon’a getirilen Yarbay Rawlinson ve üç emir erini almak üzere Trabzon’a geldi. Gemide bulunan Hilal-i Ahmer memurlarından Ali Macid Bey, esirleri teslim almak üzere Trabzon’da yapılan işlemleri şöyle anlatmaktaydı.

“30 Teşrin-i evelde Trabzon’a vasil olduk. Miralay Baird’in Trabzon Askeri Kumandanlığı’na hitaben yazdığı mektubu hamilen karaya çıkararak Fırka Kumandanı Seyfi Bey’e mülaki oldum. Miralay* Rawlinson’un suret-i teslimi hakkında İstanbul’da ‘alakadaran arasında takarrür eden mübadelenin son şekline ait teferruat henüz Trabzon’a tebliğ edilmediği için Trabzon Kumandanı Ankara’dan isti’lam-ı keyfiyete mecbur oldu.

³⁷ Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, I, s.658-659.

* Mübadele işleminde görevli Ali Macid Bey, Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası’nda “Osmanlı ve İngiliz Üserasının Mübadelesi”, adlı yazıda A.Rawlinson’un rütbesini Miralay olarak belirtmiştir.

Mes'elenin uzayabilmesi ihtimaline binaen İngiliz gemisine dönerek Miralay Baird'de izah-ı keyfiyet ettim ve tekrar karaya çıktım.

“Karaya çıktığımdan iki sa’at sonra Seyfi Bey, Ankara’dan lazım gelen talimatı almış olduğundan Miralay Rawlinson ile üç emirber neferini bila kaydu şart teslime ‘amade olduğunu bildirdi. Miralay Baird’i keyfiyetten haberdar etmek üzere gemiye gittim ve mevaliye ile beraber karaya çıkarak Seyfi Bey’in nezdine gittik. Beş-on dakika sonra Miralay Rawlinson bulunduğumuz yere gelmekle İngiliz delegesi muma’ileyhi resmen tesellüm etti. Bize tahsis kılınan arabalarla iskeleye ‘avdet ettik. Fırka Kumandanı, Mevki’i Kumandanı ve İskele Kumandanı Beyler, İngiliz heyetini iskeleye kadar teşyi’i eylediler. Gösterilen bu son derece asar-ı mihmannevazi, İngiliz zabitleri üzerinde hoş bir tes’ir bıraktı. Trabzon’da başka işimiz kalmadığından hemen limandan hareket ettik”³⁸.

Somme gemisi Rawlinson’la birlikte Trabzon’dan ayrılırken Albay Baird, Rawlinson’u mübadele konusunda İngiliz makamların rolü ve İnebolu’ya gelindiğinde bu işlemin nasıl olacağı hakkında aydınlatmış ayrıca kendisine Anadolu’da tutuklu bulunan İngiliz mahkumlarıyla ilgili herhangi bir bilgiye sahip olup olmadığını sormuştu³⁹.

Nihayet 31 Ekim Pazartesi sabahı saat 10’da Malta sürgünlerini taşıyan Krizantemum ve Montenol gemileri İnebolu’ya vardılar. Gemiler İnebolu’ya ulaştığında Rawlinson’u taşıyan Somme gemisi ile İngiliz mübadele heyetini taşıyan Centaur gemisi limanda olup ayrıca bir İtalyan ve bir de seyr-i sefain gemisi bulunmaktaydı. Sahilde ise büyük bir kalabalık toplanmış mübadaleyi beklemekteydi⁴⁰. Mübadele için işlemler başladığında ortaya büyük bir güçlük çıktı. Bu İngilizlerin mübadelede teslim alacağını düşündüğü tutsak sayısının eksikliği idi.

Bu konuda Somme gemisinde bulunan ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin mübadele işlemi için memur ettiği Ali Macid Bey’in verdiği bilgiler şöyleydi:

“31 Teşrin-i evvel Pazartesi sabahı müthiş denize rağmen İnebolu önünde idik. İngiliz mübadele hey’etini hamil Sentor (Centaur) hafif zırlı kruvazörü ile Malta’daki vatandaşlarımızı hamil olan Montenol ve Krizantemum vapurları henüz İnebolu önüne gelmiş bulunuyorlar idi. Böyle bir havada mübadelenin ne suretle icra edilebileceği herkesi düşündürüyor idi. Sentor gemisinden gönderilen bir motor ile hemen zırlı gemiye geçerek

³⁸ “Osmanlı ve İngiliz Üserasının Mübadelesi”, **Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası**, 15 Kanun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, No.4, s.82.

³⁹ A.Rawlinson, **Adventures In The Near East (1918-1922)**, New York 1924, s.334-335.

⁴⁰ Orbay, **Siyasî Hatıralar**, s.466.

Mübadele Hey'eti Reisi olan Ceneral Franks'a mülaki oldum... Trabzon'dan avdetimizden evvel Ceneral Franks'ın hey'et-i 'azasından iki zat İnebolu'ya çıkarak TBMM tarafından mensub üsera mübadele hey'etiyle temas etmişlerdir. Bu heyet 'Ayandan Ferik Hüsnü Paşa Hazretleri'nin riyaseti altında olup hey'etinde 'aza olarak İnebolu Mevki Kumandanı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Binbaşlılarından Kemal Bey de vardı.

"Ceneral Franks, istediği üsera ile İnebolu'ya bera-yı teslim hazır bulunan üsera arasında 'adedce bir eksiklik olduğunu söyledi. İngiltere hükümetinin elindeki liste mucibince Ceneral 8 zabıt, 4 nefer, 6 Hindli istiyor idi. Halbuki Trabzon'dan aldığımız üsera ile İnebolu'da hazır bulundurulan esirler 2 zabıt ile 3 neferden ibaret bulunuyor idi. İnebolu'da sadece Yüzbaşı Campbell ve biri Maltas namında bir esir olmak üzere 2 sivil İngiliz hazır idi.

"Mes'eleyi iyice kavrayabilmek için İnebolu'ya çıktım. Hüsnü Paşa Hazretleri mes'eleyi izah ve Anadolu'da mevcut esirlerin elyevm İnebolu'da hazır bulunanlardan 'ibaret olduklarını 'ilave buyurdular. İngilizlerin talep ettikleri 6 zabıt ile 6 nefer Hindli'nin Anadolu'da bulunup bulunmadıklarından TBMM hükümeti haberdar değildi.

"Vaz'iyetin nezaketine mebni' ittihaz edeceğim hatt-ı hareket hakkında Ankara'dan ta'limat talep ettim. Bir müddet sonra Ankara Hariciye Vekaleti'nden gelen bir telgrafnamede Anadolu'da elyevm iskelelerde hazır bulunanlardan ma'ada İngiliz esiri bulunmadığı te'kid olunuyor idi.

"Bu cevabı alır almaz hemen zırhlıya döndüm ve aldığım telgrafi cenerala tercüme ettikten sonra TBMM hükümetinin hüsn-i niyetinden emin olmasını söyleyerek şayed Ankara hükümeti İstanbul'da takarrür ettirilen i'tilafa rağmen elinde rehine olarak İngiliz zabiti bulundurmak isteseydi herhalde Trabzon da bila kaydu şart Miralay Rawlinson'u teslim etmezdi dedim ve Ankara'nın yalnız bu hareketi hüsn-i niyetine delalet edecek kafi bir hareket olduğunu ilave ettim. Ceneral mes'eleyi İstanbul'a bildireceğini söyledi. Cevap herhalde yarından evvel gelemeyeceğinden bugün hiçbirşey yapılamaz idi. Zaten i'tilaf hasıl olsa bile fırtına mübadele işlerini men'edecek derecede dehşetli idi."⁴¹

Görüldüğü üzere İngilizler, İnebolu'da mübadele edilecek İngiliz tutsaklarını kendi kayıtlarına göre eksik bulmuş, İnebolu'da bulunmayanların nerede olduğu sorusuna bilinmediği cevabı alınınca durum

⁴¹ "Osmanlı ve İngiliz Üserasının Mübadelesi", **Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası**, 15 Kanun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, No.4, s.82-83.

İstanbul'a bildirilmiş ve gelecek cevap beklendiği için mübadele gerçekleşmemiştir.

Bu arada Krizantemum ve Montenol gemisinde mübadeleyi bekleyen Malta sürgünleri bu işlemin bir türlü gerçekleşmemesi ve gemi kaptanlarının, mübadele işinin bozularak Malta'ya geri dönüleceğine dair haberleri kendilerine ulaştırmaları üzerine büyük bir endişe ve tedirginliğe kapıldılar⁴².

Ahmed Emin Bey, bu büyük endişe ve tedirginlik dolu bekleyişi şöyle ifade etmekteydi:

“Esaret hayatının en elim ve ‘azablı en ziyade şüphe ve tereddütle dolu 24 sa’atini bize İnebolu karşısında, vatan toprağını gözlerimiz görürken çektirdi”⁴³.

Trabzon Eski RüşumatMüdürü Mehmed Ali Bey de yine o güne dair yaşadıklarına şöyle değinmekteydi:

“Artık ezanlar işitecektik. Yollarda serbestçe gezecektik. Her köşede kendi dilimizi duyacaktık. Fakat İngiltere'nin tereddütü kaderimizin kara günlerini bir gün daha uzattı. İnebolu'nun önünde bir gece çalkalandık, şiddetli bir de yağmur yedik. Tentelerin altında eşyalarımızla birlikte sırlıklam olduk. Anavatana 50 metre mesafede çıktığımız bu cefa gecesi İngiliz kadrinin bize son hatırası oldu. İnsanın hemen denize atılıp, yüze yüze bizim topraklara tırmanacağı gelir...”⁴⁴.

Ertesi gün 1 Kasım 1921 Salı günü İstanbul'dan beklenen cevap geldi. İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold, Türklerin elinde bulunan bütün İngiliz tutsakların mübadele güvencesinin sağlanması karşılığında Malta sürgünlerinin serbest bırakılması talimatını verdi⁴⁵.

Mübadele işlemini için Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nce memur edilen Ali Macid Bey 1 Kasım 1921 tarihindeki gelişmeleri şöyle ifade etmekteydi:

“1 Teşrin-i sani Salı günü, İstanbul'dan mübadelenin icra edilmesini müş'ir cevab alındığını öğrendim. Bu mes'ud haberden çok memnun oldum. Zira zavallı vatandaşlarımız 24 saatten beri gemilerde sallanmakta ve anavatana bu kadar yakın geldikten sonra ona kavuşmamak tehlikesini görmekte idiler.

“Bu haber meserret ‘averi Hüsnü Paşa Hazretlerine bildirilmek için Miralay Baird ile karaya çıkmaklığımız takarrür etmiş ise de denizin şiddet-i telatumundan dolayı 10 çifte bir sandala binmiş olmamıza rağmen karaya

⁴² Orbay, **Siyasî Hatıralar**, s.466-467; Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz**, I, s.659.

⁴³ Ahmed Emin, “Vatana ‘Avdet”, **Vakit**, 4 Teşrin-i sani 1337/4 Kasım 1921, No.1402.

⁴⁴ **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i sani 1337/21 Kasım 1921, No.360.

⁴⁵ Rawlinson, **Adventures In The Near East**, s.338.

yanışmadan gemiye 'avdet ettik. Halbuki yarım sa'at sonra sahilden ayrılan bir sandal kemal-i suhuletle bize kadar geldi. Mes'eleyi gelen memura izah ederek mübadelenin başlayabileceğini icab edenlere bildirmesini rica etti. Bir sa'at sonra İnebolu Mevki'i Kumandanı Binbaşı Kemal Bey gemiye geldi. Fırtınadan dolayı Ceneral Franks'ın "Santor" zırhlısına gelmesi de kabil olmadı. Kemal Bey vasıtasıyla teslim ve tesellüm ilm-i haberleri imza edildi. Bu mu'amele hitam bulduktan sonra İngiliz Yüzbaşı Campbell ve iki sivil İngiliz "Santor"a teslim edildi. Gayyur kayıkçılarımızın sayesinde Malta'dan gelen 59 vatandaşlarımızdan 49'u (Bunlardan 10 zat rakib oldukları gemilerle İstanbul'a av'det etmişlerdir) salimen İnebolu'ya çıkarıldılar⁴⁶.

Ahmed Emin Bey, mübadele günü yaşananlara şöyle değinmekteydi:

"Ertesi gün öğle vakti İnebolu Mevki Kumandanı Kemal Bey vapura geldi. Anadolu üniformasıyla gördüğümüz ilk subay olduğu için kendisini büyük bir sevinçle karşıladık. Adlarımızı okuyarak bir yoklama yaptı. Hepimizin serbest olduğunu, karaya çıkabileceğimizi, İstanbul'a dönmek isteyenlerin sırf yolcu sıfatıyla vapurlarla nakledileceğini haber verdi. Otuz saatlik cehennem azabı içinde geçen bir bekleyişten sonra anlaşma ve kurtuluş müjdeleri böylece ortaya çıkınca, eşya muayenesi gibi bir şey hatıra bile gelmedi. Çıkanların büyük kısmı, ellerine ne geçmişse talan edip soluğu sandallarda aldılar. Ben, hür Ankara'ya gazeteci sıfatıyla bir an evvel kavuşmayı candan istemekle beraber, birkaç gün için İstanbul'u uğramaya; babamı, annemi, kardeşlerimi görmeye, matbaa arkadaşlarıyla temas etmeye karar verdim. Süleyman Nazif Bey, Seyyid Bey, Celal Nuri Bey, Aka Gündüz Bey, Yarbay Adil Bey, Binbaşı Burhaneddin Bey, İstanbul'un işçi milletvekili Numan Usta ve İzmitli Rıfa Hoca bu kararda beraberdi. Paguet ve Lloyd vapurları hareket etmiş olduğu için İngiliz vapurunda kalmayı ister istemez göze aldık.

"Zaten deniz de son derece şiddetli idi. Arkadaşların sandallara binmesi pek zor oldu. Dalgalar sandalı küpeşte hizasına getirdiği zaman bir yolcu veya bir parça eşya sandala atılıyordu. Sandalcılar bütün arkadaşları, sayıları epeyce çok olan eşyalarıyla beraber karaya taşımakta büyük bir ustalık gösterdiler. Krizantem vapurundaki arkadaşların eşyası, ilk önce bir İngiliz zırhlısına, sonra sandallara taşınmış ve bu esnada en küçük bir iz bile kalmadan bütün eşya ortadan kaybolmuştu.

⁴⁶ "Osmanlı ve İngiliz Üserasının Mübadelesi", **Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası**, 15 Kanun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, No.4, s.83.

“Arkadaşların hepsi selametle karaya çıktıktan sonra bizim vapurumuzda kalan oniki kişiye karadan nevale ve tütün gönderildi. Biz de bir iki gün sonra dönmek üzere İnebolu’dan ayrıldık”⁴⁷.

Trabzon Eski RüsûmatMüdiri Mehmed Ali Bey de mübadele edildikleri günü şöyle anlatmaktaydı:

“...Böyle beyhude yere 26 saat çalkalandıktan sonra Elhamdülillah merd ve cesur İnebolu kayıkçılarının ocaklarına atılmak suretiyle vatana ve vatandaşlara kavuşmak, mekteb çocukları, ahali, memurin-i ‘askeriye bizi pek hararet ve pek samimiyetle karşıladılar. Esna-yı rahda gıda olarak bizlere verilen yarımşar kutu konserve et, ikişer paket bisküitle, birer parça çay şekerden artık kurtulduk”⁴⁸.

Esaretten kurtuldukları günü ve duygularına Rauf Bey ise hatıralarında şöyle değinmekteydi:

“...Emsaline layık bir surette işkence edildikten sonra, sahilten gönderilen kayıklara binerek, Elhamdülillah tahliye edildik. Saat öğleden sonra ikide, Allahü Azimüşşan’a şükürler olsun, vatan toprağına İnebolu’ya bastık. Hüsnü kabul gördük. Mustafa Kemal Paşa’nın hoşgeldiniz telgrafıyla karşılandık.”⁴⁹.

Bu arada Albay Rawlinson da 1 Kasım 1921 Salı günü mübadele işlemleri sırasında yaşadıklarına dair hatıratında şöyle yer vermektedir:

“...Gurubuma ilaveten, mübadelede aslında bizim Konya’daki İstihbarat Subayı olan ve biz Erzurum’da tutuklandığımızda o da orada mahkum edilen Yüzbaşı Campbell’in İngiliz milletinden olmadıkları kesin olmasına rağmen, İngiliz olduklarını iddia eden iki sivil kişiyi aldık. Bu operasyon tamamlandı ve İstanbul’a derhal hareket ettik. 5 Kasım akşamı oraya vardık. Vardığımızda kendisini daha önce savaş sırasında tanıdığım Müttefik Karargahı Personel Başkanı Albay Gribbon gemiye geldi” ve

⁴⁷ Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, I, s.663.

⁴⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 21 Teşrin-i sani 1337/21 Kasım 1921, No.360.

⁴⁹ Orbay, *Siyasî Hatıralar*, s.469.

* Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından mübadele işlemine nezaret etmek üzere görevlendirilen Ali Macid Bey, Rawlinson’u taşıyan Centaur gemisiyle İstanbul’a hareket etmiş, İstanbul’a ulaştıklarında ise Rawlinson’u karşılamak için gemiye gelen Albay Gribbon, kendisine, mübadele esnasında Hilal-i Ahmer’in gösterdiği gayret ve faaliyetlerinden dolayı şükranlarını sunmuştu. (“Osmanlı ve İngiliz Üserasının Mübadelesi”, *Osmanlı Hilal-i Ahmer Mecmuası*, 15 Kanun-ı evvel 1337/15 Aralık 1921, No.4, s.83).

Hilal-i Ahmer Cemiyeti sadece mübadele sırasında gösterdiği gayret ve çalışmalarıyla değil, mübadele işleminden önce de, gerek Malta’da alıkonulan Türk tutuklularının aileleri arasındaki haberleşmenin bir kısmında, gerekse Türkiye’de tutuklu bulunan İngiliz esirlerinin aileleriyle haberleşmelerinde aracılık ederek

kıyıya çıktığımda kendimi memleketime dönmek için iyi hissedinceye kadar büyük bir nezaketle evinde kalmaya davet etti”⁵⁰.

İnebolu Limanı'nda Centaur Kruvazöründe Yapılmış Olan Türk-İngiliz Esir Mübadelesine Memur Edilen İngiliz Heyeti Grubu Sağdan Sola (Oturandar) Ataşe Militer Binbaşı Baird, General Franks, Centaur Süvarisi. Sağdan Sola (Ayaktakiler) Teğmen Chide Han, Binbaşı Johnson, Yüzbaşı Armstrong Hilal-i Ahmer Murahhası Ali Macit Bey ve Yüzbaşı Campbell

Mübadele konusunu başından beri ilgi ve merakla izleyen Türk basını, bu işlemin bittiğine dair haberlere⁵¹ ve aynı zamanda İnebolu'da özgürlüğüne kavuşan Malta sürgünleriyle geçirdikleri esaret hayatı hakkında uzun söyleşiler de gazetelerinde geniş ölçüde yer verdiler⁵².

Malta sürgünleri ise İnebolu'da karaya ayak basar basmaz ilk yaptıkları iş, kendilerini hoşgeldiniz telgraflarıyla karşılayan Mustafa Kemal

önemli bir hizmette bulunmuştur (“Malta’daki Türk Üserası İle Türkiye’deki İngiliz Esirleri”, **Türkiye Hilal-i Ahmer Mecmuası** 15 Ağustos 1339/1923, No.24, İstanbul, s.164-165.).

⁵⁰ Rawlinson, **Adventures In The Near East**, s.338.

⁵¹ **Açıksöz**, 30 Teşrin-i evvel 1337/30 Ekim 1921, No.322; **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Teşrin-i sani 1337/2 Kasım 1921, No.341; **Vakit**, 3 Teşrin-i sani 1337/3 Kasım 1921, No.1401; **Açıksöz**, 3 Teşrin-i sani 1337/3 Kasım 1921, No.326; **Tercüman-ı Hakikat**, 3 Teşrin-i sani 1337/3 Kasım 1921, No.14579; **Vakit**, 4 Teşrin-i sani 1337/4 Kasım 1921, No.1402.

⁵² **Açıksöz**, 3 Teşrin-i sani 1337/3 Kasım 1921, No.326; **Tercüman-ı Hakikat**, 16 Teşrin-i sani 1337/16 Kasım 1921, No.14592; **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Teşrin-i sani 1337021 Kasım 1921, No.360.

Paşa ve BMM'ne teşekkür telgrafı çekmek oldu. İnebolu'dan gönderilen teşekkür telgrafları şöyleydi⁵³:

“Ankara’da BMM’ne ve Reisi’ne

“En azı birbuçuk sene süren hayat-ı esaretimizde yüreklerimiz endişe-i istiklal ve vatanla titreyerek fakat ‘uhdemize düşecek vezaiif-i ifadan düşman eliyle men’ olunarak mevkuf-ı zulm iken İstanbul’un hükümetlerine evladını düşünmek dersini veren ve bizi kurtaran BMM’ne ve bu meclisin büyük reisine bugün yüzümüzü mübarek vatanın topraklarına sürerek şükranlarımızı ref’eder ve minnet borçlarımızı maddeten ve kısmen olsun eda edebilmek için de mesleklerimize göre vatanın her türlü hizmet ve külfetine müheyya bulduğlarımızı ‘arz eyleriz.

“Ber mucib-i karar dahil edilen 51 Mata Esiri Namına Numan”	Sinop Mutasarrıf-ı sabıkı Mustafa Reşad	Müteka’id Mirliva Refet	Tabib Mirliva Süleyman
Haleb Vali-i sabıkı Mustafa Abdülhalik			

“Ankara BMM Riyaset-i Celilesi’ne

“Ana toprağına yüzümüzü sürerek öperken bizi ve mübarek vatanı kurtaran BMM’ne ve hükümetine ve şanlı orduya teşekkür ve hürmetlerimizi ‘arz ile muvaffakiyetlerine dua ederim.

‘Ayıntab Meb’usu
Cenani”

“Ankara’da BMM Reisi Başkumandan

“Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

‘Azimkar milletimizin mesa’i ve fedakarlığını bihakkın temsil eden Büyük Millet Meclisimiz ve onun Muhterem Reisi bizi en intikamcı bir devletin esaretinden şanlı bir surette kurtardı. Vatan toprağına ilk adımı atarak dahil olduğumuz hür ‘alemizde tebrikat-ı hususiye ve hayat-ı uhudkarane-i samilerini havi telgrafname ile karşılamak bizi bir kat daha mütehasis ve... kıldı. Pek derin ve kalbi olan heyet-i şükranımızın kabulünü ellerinizi öperek rica ve bi’l-vesile Meclis’teki muhterem rüfekamıza hürmetlerimizin ‘arzını istirham eyleriz efendim.

Vasıf Rauf”

“Ankara BMM Reisi ‘Alisi ve Başkumandan

⁵³ Hakimiyyet-i Milliye, 4 Teşrin-i sani 1337/4 Kasım 1921, No.343.

“Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri’ne

“Avn-i hakla mübarek vatana kavuştuk. Kudret-i mahiraneleriyle şanlı zaferler ihraz eden kahraman ordunun ve muhterem kumandanın mütevali muvaffakiyetlerine ve mukaddes vatanın halası namına milletin refah ve sa’adetine duacıyız. Biz Ankara’ya mütehayyi-i hareket olduğumuzu ‘arz ile ta’zimatımızın lütfen kabul buyrulmasını istirham eyleriz.

Diyarbakır Meb’usu
Zülfü

Miralay
Şevket”

“BMM Riyaset-i Celilesine

“Millet-i necibemizin saye-i ‘atıfetinde esaret-i elimedden kurtularak İnebolu’ya geldim. Ankara’ya gelerek ‘arz-ı hizmet etmek isterdim. Ma’alesef gerek şahsi ve gerek ‘ailece pek büyük mazeretlerime binaen İstanbul’da dönmeye mecbur olduğumu ‘arz eyliyorum. Şükran ve tahmidatlarımın kabulünü istirham eylerim.

‘Ayandan Seyid”

“Ankara’da BMM Riyaset-i Celilesi’ne

“Himemat-ı Celileleri sayesinde kayd-ı esaretten kurtularak İnebolu’ya geldik. ‘Arz-ı şükran ve ta’zimat ederiz. ‘Ailelerimizi görmek ve kendimizin ve arkadaşlarımızın levazım-ı sairesini tedarik etmek üzere aynı vapurla İstanbul’a dönüyoruz. İlk posta ile tekrar İnebolu’ya ‘avdet ve oradan Ankara’ya müteveccihen hareket edeceğiz. Mazeretimizin kabulünü istirham ederiz. Cenab-ı hak hükümet ve milletimizi istihlas-ı vatana muvaffak buyursun. Meclis-i ‘Aliye ‘arz-ı tekrimât ederiz efendim.

İstanbul Meb’usu
Numan

Gelibolu Meb’usu
Celal Nuri”

Görüldüğü üzere Malta sürgünleri mahkum olarak koparıldıkları anavatan topraklarından ayrı geçen ve en uzununu 2,5 yıl, en kısası 1,5 yıl kadar süren hasreti bağımsızlık yolunda başarıyla ilerleyen Yeni Türk Devleti’nin onurlu, güçlü ve büyük azmi sayesinde 1 Kasım 1921 tarihinde İnebolu’da özgürlüğü kucaklayarak bitirdi.

Ve Malta; bir dönem Türkiye’de zihinlere ismini kazıyan ve bu ülkenin en önemli simalarına acı, tatlı anılarıyla esarete ev sahipliği yapan Malta... Bir daha bunun gibi seçkin bir topluluğu topraklarında bir arada görmesi mümkün olmayacaktı.

Bir gün, Malta, bir İngiliz İngiliz kadınının Valetta şehrinin katedralini ziyaretinde, kendi ülkesinin Türkiye’de izlediği politika için

adeta günah çıkarttığını görecekti ve bu hanım bir milletin vatandaşlarına Malta'da yapılan büyük haksızlık için ülkesi adına Ankara'dan özür dileyecekti⁵⁴.

ABSTRACT

Malta exiles is one of the most important and interesting events of our national struggle history. This event is the result of historic development starting with the invasion of Turkey following to Mondros Armistice, and it reveals with an insidious plan belonging to England.

The plan prepared by the British who did not want problems in their invasions aimed to rule out the people who might be able to obstacle for the British. With out losing anytime, the British applying their plans began to arrest eloborate people and significant people and at the rank of commander. Mustafa Kemal Pahsa and his near friends would be involved in this application. But, after the invasion of Smyrna upon the intensive reaction in the country, the British feared people to rebel and come to the door of the prison, and decide to exile the prisoners to the Malta, and the first group was on 28th May 1919. The arrest process had continued after the invasion of İstanbul, and Malta continue to welcome its exiles.

In this study, as a result of political power up national conscious getting grow in Anatolia, and military victories it won, we tried to explain the stories of Malta exiles and their reaching story to the Motherland and their changing fates.

Key Words: Malta exiles, The Government of Turkish Grand National Assembly and England, Malta exiles and The British Policy

⁵⁴

Grace Ellison, *Ankara'da Bir İngiliz Kadını*, Türkçesi: Osman Olcay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s.31-33.